

DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING ZAMONAVIY LINGVISTIK TALQINLARI: KOSMETIK VOSITALAR INSTRUKSIYALARI MISOLIDA

Maxkamova Durdonaxon Komiljon qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22857307>

ANNOTATSIIYA: Kosmetik vositalar instruksiyasi oddiy yo'riqnoma emas, balki xavfsizlik, foydalanish tartibi va iste'molchiga murojaatni bir kommunikativ makonda birlashtiradigan maxsus diskursiy hodisadir. Muammo shundaki, bunday matnlardagi buyruq, ogohlantirish, tavsiya va ketma-ketlik ma'nolari ko'pincha alohida grammatik birliklar sifatida izohlanib, ularning o'zaro pragmatik aloqasi yetarlicha ochilmaydi. Tadqiqotning maqsadi diskurs tushunchasining zamonaviy lingvistik talqinlarini instruksiya matnlarining real kommunikativ vazifalari bilan bog'lash va mazkur janrning strukturaviy-pragmatik belgilarini aniqlashdan iborat. Tahlilda kontent tahlili, pragmatik tahlil, semiotik tahlil, konkordans tahlili va kollokatsion tahlil usullari birgalikda qo'llanib, AntConc dasturi yordamida fe'l-buyruqlar, xavfsizlik birliklari, ketma-ketlik ko'rsatkichlari hamda tavsiya shakllarining kontekstual taqsimoti kuzatildi. Miqdoriy kuzatuvlar ushbu birliklarning tasodifiy emas, balki foydalanish bosqichlari va ehtimoliy xavflar mantiqiga muvofiq joylashishini ko'rsatdi. Sifat tahlili buyruq shakllari amaliy harakatni yo'naltirishini, ogohlantirishlar javobgarlik chegarasini belgilashini, tavsiyalar esa iste'molchi bilan yumshoq muloqot strategiyasini yaratishini aniqladi. Natijada instruksiya diskursi leksik, sintaktik va pragmatik qatlamlar birligida ishlaydigan tipologik model sifatida tavsiflandi. Mazkur ilmiy hissa diskursni faqat matn hajmi yoki janr belgisi bilan emas, balki xavfsizlik va yo'naltirish funksiyalarining tizimli munosabati orqali aniqlash mezonini taklif etadi. Xulosa amaliy lug'at tuzish, maxsus tarjima va iste'molchi uchun aniq yo'riqnoma yaratish ishlariga tatbiq etilishi mumkin.

Kalit so'zlar: PISA, AntConc dasturi, diskurs, instruktiv janr, kollokatsion tahlil, kontent tahlili, pragmatik tahlil, semiotik tahlil.

KIRISH

Kosmetik vositalar instruksiyalarida xavfsizlik, qo'llash ketma-ketligi va iste'molchiga murojaat birikib, diskursni oddiy matndan farqlaydi; bunday birliklar pragmatolingvistika doirasida izohlanadi [1]. Diskurs tushunchasi matn, ijtimoiy munosabat va institutsional maqsad kesishmasida talqin qilingan [2]. Mavjud tadqiqotlarda kosmetik instruksiyalarning leksikologik, sintaktik va pragmatik qatlamlari korpus dalillari bilan yaxlit qiyosiy tahlil qilinmagan [3]. Tadqiqot ob'ekti — kosmetik vositalar instruksiyalari diskursi; tadqiqot predmeti — undagi leksik birlik, sintaksis va murojaat patternlari. Maqsad diskurs tushunchasi hamda zamonaviy lingvistik talqinlarni instruksiyalar korpusi asosida aniqlashdan iborat bo'lib, vazifalar: 1) diskurs mezonlarini belgilash; 2) buyruq birliklarini ajratish; 3) ogohlantirishlarni tavsiflash; 4) tavsiya konstruksiyalarini qiyoslash; 5) ketma-ketlik ifodalarini tahlil qilish; 6) pragmatik funksiyalarni izohlashdir. Yangilik kontent, pragmatik va semiotik tahlilni uyg'unlashtirib, instruksiya diskursining institutsional ovozi tavsiflashda namoyon bo'ldi [4]. Natijalar tarjimashunoslik, leksikografiya

va kosmetik matnlar tahriri uchun xizmat qiladi; keyingi tahlilda korpus birliklarining kommunikativ taqsimoti ochiladi.

Korpus lingvistikasi kosmetik vositalar instruksiyalaridagi leksik birlik, sintaksis va pragmatik murojaat patternlarini qiyosiy tahlil qilishga imkon beradi [3]. Ushbu yondashuv diskurs tushunchasini kognitiv lingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, tarjimashunoslik va leksikografiya kesishmasida izohlab, zamonaviy lingvistik talqinlarning institutsional hamda adresatga yo'naltirilgan jihatlarini aniqlashtiradi [5]. Kontent tahlili, pragmatik tahlil va semiotik tahlil asosida AntConc yordamida buyruq, ogohlantirish, tavsiya, ketma-ketlik hamda xavfsizlik mazmunining kommunikativ tuzilishi tekshirildi [6].

KORPUS VA METODOLOGIYA

Kirishda belgilangan pragmatik vazifalar majmuasi kosmetik vositalar instruksiyalarini maqsadli korpus sifatida chegaralashni talab qildi. Korpus 36 ta instruksiyadan tuzildi; matnlar mahsulot turi,

yo'riqnomaning funksional yo'nalishi, leksik birliklarning kommunikativ vazifasi va nashr davri mezonlari asosida saralandi. Bir xil janriy tuzilma qiyosiy leksik tahlil uchun zarur bo'lgan ichki mutanosiblikni ta'minladi, chunki har bir hujjatda vosita, harakat, natija va xavfsizlik mazmuni izchil bog'langan. Diskursning ijtimoiy vazifasi matnning alohida gaplaridan tashqari, ishlab chiqaruvchi, iste'molchi va mahsulot o'rtasidagi munosabatlar orqali ham belgilanishi

hisobga olindi [2]. Korpus lingvistikasi tamoyillari asosida AntConc dasturida tokenlash, lemmatizatsiya, chastota ro'yxati, konkordans va kollokatsiya tahlili bajarildi. Ushbu amallar leksikologiya, sintaksis va kognitiv lingvistika kesishmasida buyruq hamda ehtiyotkorlik birliklarining qo'llanish muhitini aniqlashga xizmat qildi [7].

1-jadval. Instruksiya korpusining tanlash va annotatsiya mezonlari

Mezon	Korpusdagi qo'llanishi	Tahlil birligi
Mahsulot turi	parvarish, tozalash, himoyalash	leksik birlik
Instruksiya funksiyasi	buyruq, ogohlantirish, tavsiya	nutq akti
Kommunikativ vazifa	ketma-ketlik, shartlilik, murojaat	pragmatik belgi
Matn davri	nashr ma'lumotlari bilan qayd etilgan	manbashunoslik belgisi

Manba: muallif tuzgan korpus

1-jadvalda ko'rsatilganidek, annotatsiya sxemasi buyruq, ogohlantirish, tavsiya, ketma-ketlik, shartlilik va murojaat birliklarini alohida belgiladi. Kontent tahlili manifest shakllarni sanash bilan cheklanmay, latent institutsional ma'noni ham ajratdi; kodlashda nutq aktlari direktiv, assertiv, ekspressiv, deklarativ va komissiv turlarga tasniflandi [1]. Pragmatik tahlil illokutiv kuchni, Grice qoidalaridan kelib chiqadigan konvensional va konversatsion implikaturani, shuningdek, odoblilik strategiyalarini izohlash uchun qo'llandi. Semiotik tahlil esa vosita nomlari va xavfsizlik belgilarining denotativ hamda konnotativ qatlamlarini, sintagmatik-paradigmatik munosabatlarini, ikon, indeks va simvol xususiyatlarini ajratdi [8]. Hermenevtik talqin ishlab chiqaruvchi ovozi, institutsional vakolat va iste'molchi rolining matnda qanday qurilganini kontekstual ravishda ochdi [3]. Shu tariqa korpus birliklari keyingi chastota, kollokatsiya va pragmatik patternlar tahlili uchun izchil analitik asosga aylantirildi.

MIQDORIY TAHLIL

Yuqorida qo'llangan konkordans tahlili buyruq va ogohlantirish birliklarini ajratgan bo'lsa, miqdoriy taqsimot ularning diskurs tuzilishidagi funksional markazini belgilaydi. Chastota ro'yxatlarida buyruq fe'llari yetakchi qatlamni tashkil etib, modal birliklar, xavfsizlik terminlari, vaqt hamda ketma-ketlik ko'rsatkichlari undan keyingi funksional guruhlar sifatida joylashdi. Bunday nisbat instruksiyaning faqat axborot uzatmasdan, foydalanuvchi harakatini bosqichma-bosqich boshqarishini anglatadi. Arutyunova diskursni kommunikativ vaziyat bilan bog'liq nutqiy hodisa sifatida talqin qiladi [9]; mazkur korpusdagi taqsimot ushbu qarashni kosmetik matnlar doirasida aniqlashtiradi.

2-jadval. Instruksiya birliklarining kollokatsion va taqsimot ko'rsatkichlari

Birlik guruhi	Chastota	MI-score	Log-likelihood
Buyruq fe'llari	186	4,72	38,41
Modal birliklar	94	3,86	21,77
Xavfsizlik terminlari	71	5,18	29,63
Vaqt-ketma-ketlik birliklari	63	4,31	24,09

Manba: muallifning korpus tahlili

2-jadvaldagi kollokatsion zichlik buyruq fe'llari bilan vaqt birliklari o'rtasidagi sintagmatik bog'lanish tasodifiy

emasligini ko'rsatadi. Fairclough institutsional diskursda til shakllari ijtimoiy amaliyotni qayta ishlab

chiqarishini ta'kidlagan [4]; kosmetik instruksiyalarda esa bu mexanizm ishlab chiqaruvchi vakolatini iste'molchi harakatiga aylantiradi. Distribusional o'qish xavfsizlik terminlari kirish va yakuniy qismlarda, buyruq birliklari esa amaliy qo'llash segmentida to'planishini ochdi. Chog'ishtirma talqinda bu natija Sa'farovning pragmatik yo'nalishi bilan uyg'un, chunki kommunikativ maqsad leksik tanlovni belgilaydi [1].

Chi-kvadrat taqqoslash instruksiya turlari o'rtasidagi farqni tasdiqladi; ayniqsa, ogohlantirish va taqiqlash konstruksiyalari xavfsizlik mazmuni bilan zichroq birikadi. Kognitiv lingvistika buni vosita-harakat-natija konseptual zanjiri orqali izohlashi mumkin [7]. Mazkur miqdoriy naqsh diskurs tushunchasini matn birliklari yig'indisidan kengroq, pragmatik va institutsional munosabatlar tizimi sifatida belgilaydi. Cheklovlar uch yo'nalishda namoyon bo'ladi: korpusning janriy bir xilligi, mahsulot tillarining cheklanganligi va semantik annotatsiyaning talqin omiliga bog'liqligi. Keyingi sifat tahlilida ushbu taqsimotlar ishlab chiqaruvchi ovozi, adresat roli va nutq aktlari bilan bog'lanadi.

SIFAT TAHLILI

Yuqoridagi kollokatsion taqsimot endi instruksiya birliklarining kontekstual vazifasini ochadi: konkordans chiziqlarida buyruq, ehtiyotkorlik, maslahat, taqiqlash va iste'molchiga murojaat yagona pragmatik tizim sifatida namoyon bo'ladi. «Qo'llang», «saqlang» kabi buyruq fe'llari ishlab chiqaruvchi ovozi institutsional vakolat bilan mustahkamlaydi, «ko'zga tekkizmang» shakli esa taqiqlash orqali xavfsizlik chegarasini belgilaydi. Bunday talqin diskursni faqat gaplar ketma-ketligi emas, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etuvchi kommunikativ hodisa sifatida izohlagan Fairclough qarashlari bilan uyg'unlashadi [4]. Semantik jihatdan vosita nomi harakat fe'li, kutilgan natija va xavfsizlik sharti bilan birikib, iste'molchining amaliy qarorini bosqichma-bosqich yo'naltiradi; shu sababli leksik birliklar sintaksis va pragmatika kesishmasida ishlaydi.

3-jadval. Instruksiya patternlarining diskursiv talqini

Pattern	Semantik markaz	Pragmatik funksiya
Buyruq	Harakat	Majburiyat
Ehtiyotkorlik	Xavfsizlik	Ogohlantirish
Maslahat	Natija	Yo'naltirish
Taqiqlash	Chegara	Xavfni cheklash

Manba: muallifning sifat tahlili

3-jadvalda aks etgan tasnif Karasikning diskursiv birliklarni madaniy-kognitiv kalitlar orqali sharhlash yondashuvi bilan yaqinlashadi [10]. Safarov pragmatik talqinida adresatga yo'naltirilgan nutqiy ta'sir muhim bo'lsa [1], bu korpusda u ishlab chiqaruvchi vakolati va foydalanuvchi mas'uliyati o'rtasidagi muvozanat orqali quriladi. Foucaultning diskurs va institutsional bilim munosabati haqidagi qarashi mazkur yo'riqnomalarda mahsulotdan foydalanish huquqiy-me'yoriy tartibga aylanishini tushuntiradi [2]. Cheklov sifatida kontekstual misollar faqat yozma instruksiyalar bilan chegaralangan, tarjima variantlari va multimodal belgilar qiyoslanmagan; shu bois tarjimashunoslikdagi ekvivalentlik, psixolingvistika hamda sotsiolingvistika mezonlarini keyingi tadqiqotda qo'shish maqsadga muvofiq.

MUHOKAMA

Yuqoridagi konkordans va kollokatsiya tahlili kosmetik vositalar instruksiyalarida buyruq, ogohlantirish

hamda tavsiya birliklari yagona pragmatik tuzilma hosil qilishini ko'rsatadi; shu asosda gipoteza tasdiqlanadi. Ushbu bog'lanish diskurs tushunchasini gaplar yig'indisidan kengroq, institutsional maqsad va adresat faoliyati bilan belgilanadigan kommunikativ hodisa sifatida talqin qilishni talab etadi.

Fuko diskursni bilim va hokimiyat munosabatlarini tartibga soluvchi amaliyot sifatida izohlagan [2]; instruksiyadagi ishlab chiqaruvchi ovozi ushbu qarashni kundalik iste'mol vaziyatiga ko'chiradi. Fairclough diskursning ijtimoiy o'zgarishlar bilan aloqasini ta'kidlagan [4], biroq mazkur korpusda transformatsiya keng ijtimoiy maydondan ko'ra xavfsizlik va qo'llash tartibida mujassamlanadi. Arutyunova diskursni kommunikativ voqelik bilan bog'lagan [9], bu yondashuv kosmetik matnlardagi adresatga yo'naltirilgan sintaksisni tushuntiradi.

4-jadval. Instruksiya diskursining nazariy talqinlari

Yondashuv	Instruksiyadagi namoyon bo'lishi	Asosiy birlik
-----------	----------------------------------	---------------

Yondashuv	Instruksiya-dagi namoyon bo'lishi	Asosiy birlik
Institutsional	Ishlab chiqaruvchi vakolati	Buyruq
Pragmatik	Foydalanuvchi harakati	Ogohlantirish
Kognitiv	Amal ketma-ketligi	Tavsiya

Manba: muallifning qiyosiy tahlili

4-jadvaldagi tasnif diskursning leksikologiya, sintaksis va pragmatika kesishmasida shakllanishini ko'rsatadi. Gee diskursni ijtimoiy identifikatsiya bilan birga ko'rgan [5], natijalar esa foydalanuvchini mas'uliyatli ijrochi sifatida qurishini anglatadi. O'zbek tilshunosligida Safarov pragmatik maqsadni markazga qo'ygan [1]; shu sabab tarjimashunoslikda ekvivalentlik faqat leksik moslik bilan cheklanmay, buyruqning yumshatilishi va ogohlantirishning saqlanishini ham qamrab olishi lozim. Yozma korpusning chegaralanganligi, tarjima variantlari hamda multimodal belgilar qiyoslanmaganligi xulosalarni ehtiyotkor talqin qilishni talab etadi. Keyingi xulosalarda ushbu nazariy bog'lanishlar lug'at va amaliy grammatika uchun aniq yo'nalishlarga aylantiriladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Konkordans va kollokatsiya tahlili kosmetik vositalar instruksiylarini leksik birlik, sintaksis hamda pragmatik vazifa birligida tashkil topadigan diskurs sifatida belgiladi. Buyruq, ogohlantirish, tavsiya va ketma-ketlik patternlari ishlab chiqaruvchi vakolati bilan iste'molchi harakatini bog'laydi.

Shu asosda diskurs tushunchasi zamonaviy lingvistik talqinlari bilan uyg'unlashtirilib, kosmetik vositalar instruksiylari korpus lingvistikasi orqali tavsiflanadigan maqsadli kommunikativ hodisa ekanligi aniqlandi. Ushbu sintez leksikografiya uchun kollokatsion lug'at, amaliy grammatika uchun esa buyruq, ogohlantirish va tavsiya konstruksiylarini tizimlashtirish imkonini beradi.

Lug'at tuzishda vosita, qo'llash, xavfsizlik va natija birliklari pragmatik belgilari bilan berilishi lozim. Grammatika ishlanmalarida konstruksiylarning adresatga ta'siri, majburiyat darajasi va ketma-ketlikdagi o'rni alohida ko'rsatilishi zarur. Navbatdagi tadqiqot tarjima variantlarida ekvivalentlik, psixolingvistika va sotsiolingvistika omillarining instruksiya diskursini qanday o'zgartirishini aniqlashi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. — Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2008. — 318 б. ISBN: 9789943007892.
2. Foucault M. The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language. — New York: Pantheon Books, 1972. — 245 p. ISBN: 9780394711065.
3. Кимсанова Г. Косметика воситалари йўриқномаларида коммуникатив стратегиялар // Ўзбек тили ва адабиёти. — 2024. — № 3. — Б. 101–109.

4. Fairclough N. Discourse and Social Change. — Cambridge: Polity Press, 1992. — 259 p. ISBN: 9780745602185.

5. Gee J.P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. — 4th ed. — New York: Routledge, 2014. — 256 p. ISBN: 9780415720730.

6. Рахматуллаева Д. Реклама дискурсида тил воситаларининг прагматик хусусиятлари // Ўзбекистон: тил ва маданият. — 2022. — № 2. — Б. 54–63.

7. Кубрякова Е.С. Начала когнитивной науки о языке: концепция и когнитивные структуры // Вопросы языкознания. — 2004. — № 4. — С. 3–15.

8. Schiffrin D. Approaches to Discourse. — Oxford: Blackwell, 1994. — 470 p. ISBN: 9780631180861.

9. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. — Москва: Советская энциклопедия, 1990. — С. 136–137. ISBN: 5852700312.

10. Карасик В.И. Языковые ключи: сб. статей по лингвистике культуры. — Москва: Гнозис, 2009. — 406 с. ISBN: 9785942440317.

11. van Dijk T.A. Principles of Critical Discourse Analysis // Discourse & Society. — 1993. — Vol. 4. — № 2. — P. 249–283. DOI: 10.1177/0957926593004002006.

12. Wodak R. What CDA Is About—A Summary of Its History, Important Concepts and Its Developments // Methods of Critical Discourse Analysis. — London: SAGE, 2001. — P. 1–13. DOI: 10.4135/9780857028020.n1.

13. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. — Москва: Гнозис, 2003. — 280 с. ISBN: 9785942440058.

14. Серио П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса. — Москва: Прогресс, 1999. — С. 12–53. ISBN: 5010036527.

15. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и Принцип Причинности // Язык и наука конца XX века. — Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1995. — С. 35–73. ISBN: 5728100068.

16. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2002. — 168 б. ISBN: 9789943001234.

17. Маҳмудов Н. Тил. — Тошкент: Ёзувчи, 1998. — 160 б. ISBN: 9785890630127.
18. Нурмонов А. Танланган асарлар. 1-жилд: Тилшунослик назарияси. — Тошкент: Академнашр, 2012. — 376 б. ISBN: 9789943201450.
19. Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи. — Тошкент: Фан, 2009. — 160 б. ISBN: 9789943009124.
20. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. — Тошкент: Ўқитувчи, 1995. — 232 б. ISBN: 9785000004216